

ПІДПРИЄМСТВО В СИСТЕМІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Мета вивчення теми: ознайомлення з загальною характеристикою підприємства, його основними цілями, напрямками діяльності, класифікацією та правовими основами функціонування.

План

1. Визначення, цілі та ознаки підприємства.
2. Головні напрями діяльності підприємства.
3. Правові основи функціонування підприємств.
4. Класифікація підприємств за певними ознаками.

1. Підприємство -- це організаційно відокремлена та економічно самостійна основна (первинна) ланка виробничої сфери народного господарства, що виготовляє продукцію (виконує роботу або надає платні послуги).

Згідно з Господарським кодексом України, підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності.

Підприємство є самостійним суб'єктом, що господарює відповідно до засновницьких документів, має права юридичної особи і здійснює виробничу, науково-дослідницьку та комерційну діяльність з метою отримання прибутку або доходу, виступає від власного імені, має завершену систему обліку та самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в банках, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. За зобов'язаннями підприємство несе повну відповідальність усім своїм майном.

Підприємства мають такі ознаки:

— виробничо-технічна єдність (спільність продукції, що виготовляється, процесів її виробництва, певний склад виробничих фондів, єдина технічна політика, спільність допоміжного і обслуговуючого господарства);

— організаційно-соціальна єдність (наявність єдиного трудового колективу, керівника та адміністрації підприємства, наділення підприємства правами і реквізитами юридичної особи);

— фінансово-економічна самостійність (можливість самостійно визначити напрями економічного розвитку, склад, обсяги продукції, що випускається, напрями розподілу прибутку підприємства, форми і розміри матеріального стимулювання, спільність системи планування та обліку).

Для ефективного господарювання істотним є визначення цілей створення та функціонування підприємства. Генеральну (головну) мету підприємства, тобто чітко окреслену причину його існування, у світовій економіці заведено називати місією. Здебільшого місією сучасного підприємства (фірми) вважають виробництво продукції (послуг) для задоволення потреб ринку та одержання максимально можливого прибутку.

2. У практиці господарювання кожне підприємство, що є складною виробничо-економічною системою, здійснює багато конкретних видів діяльності, котрі за ознакою спорідненості можна об'єднати в окремі головні напрямки.

Відповідно до логіки й послідовності стадій відтворювального процесу визначальним напрямком діяльності кожного підприємства за умов ринкових відносин є вивчення ринку товарів. Такий аналіз повинен передбачати комплексне дослідження ринку, рівня конкурентоспроможності й цін на продукцію, інших вимог покупців товару, методів формування попиту та каналів товарообігу, зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства. Результати вивчення ринку товарів служать вихідною базою для обґрунтування конкретних шляхів удосконалення діяльності підприємства.

Інноваційна діяльність охоплює науково-технічні розробки, технологічну і конструкторську підготовку виробництва, запровадження технічних, організаційних та інших нововведень, формування інвестиційної політики на найближчі роки, визначення обсягу необхідних інвестицій тощо.

Наступним найбільш складним за обсягом і вирішенням організаційно-технічних завдань напрямком є **виробнича діяльність** підприємства, її організація та оперативне регулювання в просторі й часі. З усієї сукупності постійно здійснюваних заходів, що з них складається виробнича діяльність, найважливішими треба вважати: обґрунтування обсягу виготовлення продукції певної номенклатури та асортименту відповідно до потреб ринку; формування маркетингових програм для окремих ринків і кожного виду продукції, їхню оптимізацію відносно виробничих можливостей підприємства; збалансування виробничої потужності та програми випуску продукції на поточний і кожний наступний рік прогнозного періоду; забезпечення виробництва необхідними матеріально-технічними ресурсами; розробку й дотримання узгоджених у часі оперативно-календарних графіків випуску продукції.

Ефективність інноваційно-виробничих процесів, постійно здійснюваних на кожному підприємстві, визначається рівнем його (її) **комерційної діяльності**, значущість якої за умов ринку істотно зростає. Необхідною умовою досягнення бажаного успіху комерційної діяльності є дійова реклама і безпосередня організація збуту своєї продукції, розвиток системи товарних бірж, належне стимулювання покупців.

Іще одним важливим напрямком діяльності підприємства, який завершує послідовний цикл відтворювального процесу, слід вважати **післяпродажний сервіс**. Він охоплює пусконаладжувальні роботи у сфері експлуатації (використання) куплених на ринку товарів, їхнє гарантійне технічне обслуговування протягом певного терміну, забезпечення необхідними запасними частинами і проведення ремонтів під час нормативного строку служби тощо. Ця інформація використовується продуцентами для вдосконалення продукції, оптимізації строків оновлення її номенклатури та асортименту.

До інтегрованого напрямку, що охоплює багато конкретних видів, належить **економічна діяльність підприємства**. Зокрема вона включає: стратегічне та поточне планування, облік і звітність, ціноутворення, систему

оплати праці, ресурсне забезпечення виробництва, зовнішньоекономічну та фінансову діяльність тощо. Цей напрямок є визначальним для оцінки й регулювання всіх елементів системи господарювання на підприємстві. Зміст окремих видів економічної діяльності підприємства детальніше буде висвітлено у відповідних розділах цього підручника.

Непересічне значення має **соціальна діяльність**, оскільки вона істотно впливає на ефективність усіх видів діяльності, результативність яких безпосередньо залежить від рівня професійної підготовки й компетентності всіх категорій працівників, дійовості застосовуваного мотиваційного механізму, постійно підтримуваних на належному рівні умов праці та життя трудового колективу.

Згідно з національними стандартами бухгалтерського обліку розрізняють **звичайну та надзвичайну діяльність** підприємства. Під **звичайною діяльністю** розуміють будь-яку діяльність підприємства, а також операції, що її забезпечують або виникають внаслідок здійснення такої діяльності. Прикладами звичайної діяльності є виробництво та реалізація продукції, розрахунки з постачальниками, покупцями та замовниками, працівниками, податковими органами, банківськими установами тощо. До звичайної діяльності також відносять такі операції як переоцінка вартості майна підприємства, списання знецінених запасів матеріальних цінностей, економічні санкції за порушення договірних зобов'язань або податкового законодавства та інші.

До **надзвичайної діяльності** підприємства відносять операції, які не відбуваються часто або регулярно і відрізняються від звичайних операцій, наприклад пожежі, стихійні лиха, техногенні аварії тощо.

Звичайну діяльність підприємства поділяють на операційну та іншу (у тому числі фінансову та інвестиційну).

3. Створення та функціонування підприємств в Україні регулюється господарським, податковим, інвестиційним, митним, валютним та іншими законодавствами, що регламентує окремі особливості, сторони та види діяльності підприємств в Україні.

Господарське законодавство регулює правові, економічні та соціальні принципи здійснення підприємницької діяльності на території України. Законодавство встановлює гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки; визначає види та організаційні форми підприємств, правила їх створення, реєстрації, реорганізації та ліквідації; організаційний механізм здійснення підприємницької діяльності; встановлює державний контроль у сфері ліцензування та відповідальність суб'єктів господарювання й органів ліцензування за порушення законодавства тощо.

Основними законодавчими актами, які регулюють діяльність підприємств в Україні, є:

- Господарський кодекс України;
- Цивільний кодекс України;
- Податковий кодекс України;
- Закони України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, „Про оплату праці”, „Про державну реєстрацію

юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”, „Про ліцензування певних видів господарської діяльності” та ін.

Податкове законодавство визначає чинну в країні податкову систему, тобто сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів різних рівнів, а також до державних цільових фондів, що стягуються у встановленому відповідними законами держави порядку; встановлює об'єкти оподаткування та методики їх визначення, джерела сплати податків; регулює розміри ставок податків; визначає терміни сплати податків та порядок надання податкових пільг; регламентує застосування штрафних санкцій за порушення податкового законодавства суб'єктами господарювання (Податковий кодекс України).

Інвестиційне законодавство регулює інвестиційні процеси в країні, надає державні гарантії вітчизняним та іноземним інвесторам, визначає засади функціонування біржового та позабіржового ринків цінних паперів в Україні, встановлює правила здійснення операцій з цінними паперами та забезпечує контроль за діяльністю емітентів, інвесторів та професійних учасників фондового ринку - інвестиційних фондів, інвестиційних компаній, страхових компаній тощо (Закони України "Про інвестиційну діяльність", "Про цінні папери та фондову біржу", "Про державне регулювання ринку цінних паперів", "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та інші).

Митне законодавство регулює порядок здійснення операцій з експорту та імпорту сировини, продукції, послуг; визначає ставки мит на ввезення (вивезення) сировини та продукції, встановлює пільгові ставки мит на певні групи товарів, регламентує процедуру перетинання кордону країни та оформлення вантажів, забезпечує контроль за сплатою мит і митних зборів тощо (Митний кодекс України, Закон України "Про єдиний митний тариф" та інші).

Валютне законодавство регламентує порядок здійснення операцій з іноземною валютою, процедуру видачі Національним банком України дозволу комерційним банкам на здійснення таких операцій, відкриття валютних рахунків суб'єктами господарської діяльності тощо (Закони України "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті" та інші).

Таким чином, правове середовище функціонування підприємства є достатньо складним. Ступінь впливу його елементів визначається, насамперед, організаційно-правовою формою підприємства, галузевою належністю, видами діяльності, залежністю від іноземних постачальників або споживачів, обсягом товарообігу тощо.

Певні види діяльності підприємства можуть виконувати лише на підставі отриманої ліцензії -- дозволу, який надається на певний термін державними органами на здійснення окремих видів суспільно корисної діяльності, у тому числі зовнішньоекономічної. Перелік таких видів діяльності визначений Законом України "Про порядок ліцензування окремих видів господарської діяльності".

Будь-яке підприємство може бути створене:

1. за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу шляхом заснування нового підприємства;
2. шляхом реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого підприємства з додержанням вимог законодавства;
3. шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Підприємство вважається створеним і набуває прав юридичної особи від дня його державної реєстрації. Державна реєстрація підприємств здійснюється згідно з Господарським кодексом України та Законом України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”.

Для державної реєстрації до державної адміністрації місцевої влади підприємством подаються документи згідно з переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України, серед яких -- заява та установчі документи. До установчих документів чинне законодавство відносить: статут -- рішення власника про створення підприємства, якщо ж таких власників два і більше, таким рішенням виступає установчий договір. Для акціонерних товариств до складу установчих документів належить ще й протокол установчих зборів.

Установчі документи залежно від організаційно-правової форми підприємства відрізняються за складом і змістом.

Статут підприємства являє собою правовий акт, що регулює нарівні з нормами чинного законодавства правову основу його діяльності. У статуті визначаються: власник, найменування та місцезнаходження підприємства, мета і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного фонду (капіталу), порядок розподілу прибутків та збитків, органи управління, їх компетенція та порядок формування, умови реорганізації та ліквідації підприємства, інші положення, що не суперечать законодавству.

Засновницький договір являє собою громадянсько-правовий акт, яким засновники юридично закріплюють свій намір створити підприємство з тією або іншою назвою. В засновницькому договорі, зокрема, обов'язково мають бути відомості про організаційно-правову форму, найменування та місцезнаходження майбутнього підприємства (юридична адреса), про розміри часток у статутному фонді (капіталі) кожного із засновників підприємства, положення про порядок внесення засновниками підприємства майна до статутного фонду (капіталу) підприємства.

Державна реєстрація здійснюється за певну плату. Підприємству присвоюють ідентифікаційний код і заносять до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ).

4. Для забезпечення ефективного господарювання та кваліфікованого управління підприємства класифікують за певними ознаками.

За метою та характером діяльності всі підприємства поділяються на:

- комерційні підприємства, діяльність яких спрямована на отримання прибутку;
- некомерційні організації, що не ставлять за мету отримання прибутку (благодійні фонди, суспільні, наукові та інші організації невиробничої сфери господарства країни).

За формою власності розрізняють:

- приватні підприємства, що засновані на власності фізичної особи з правом найму робочої сили;
- колективні підприємства, що засновані на власності трудового колективу підприємства, кооперативу, а також іншого статутного товариства або громадської організації;
- комунальні підприємства, що засновані на власності певної територіальної громади;
- державні підприємства, що засновані на державній власності. До таких належать також і казенні підприємства (це підприємства, які за чинним законодавством не підлягають приватизації);
- підприємства, засновані на змішаній формі власності. До них належать підприємства, створені на базі об'єднання майна різних форм власності.

За способом утворення (заснування) та формування статутного фонду (капіталу) розрізняють унітарні та корпоративні підприємства.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд (капітал), не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними підприємствами є державні та комунальні підприємства, а також підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, зазвичай, двома та більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором). Воно діє на основі об'єднання майна та (або) підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, засновані на приватній власності двох або більше осіб.

За правовим статусом і формою господарювання розрізняють:

- одноосібні підприємства, які є власністю однієї особи або родини. За своїми зобов'язаннями вони несуть відповідальність усім майном (капіталом) власника;
- кооперативні підприємства. Вони являють собою добровільні об'єднання громадян з метою спільного ведення господарської або іншої діяльності;
- орендні підприємства, підприємницька діяльність яких пов'язана з тимчасовим (на договірній основі) володінням та користуванням необхідним для цього майном;
- господарські товариства, які створюються на принципах угоди між юридичними особами або громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою отримання прибутку.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства і командитні товариства .

Акціонерним товариством визнається таке, статутний фонд (капітал) якого розподілений на певну кількість акцій однакової номінальної вартості. Загальна номінальна вартість випущених акцій становить статутний фонд (капітал) акціонерного товариства, який за чинним в Україні законодавством не може бути меншим за суму, еквівалентну 1250 мінімальним заробітним платам на момент створення акціонерного товариства.

Розрізняють публічні акціонерні товариства, акції яких можуть розповсюджуватись шляхом відкритої передплати та купівлі-продажу на біржах, і приватні акціонерні товариства, акції яких розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватись шляхом передплати, купуватись і продаватись на біржі.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд (капітал), поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства несуть відповідальність тільки в межах їх внесків до статутного фонду (капіталу).

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд (капітал) якого розподілений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до внеску кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому нарівні з учасниками (учасником), які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за його зобов'язаннями усім своїм майном, є учасники (учасник), відповідальність яких обмежується тільки їхніми внесками у майно товариства.

За ознакою національної належності капіталу розрізняють такі підприємства:

- національні, капітал яких повністю належить суб'єктам господарювання своєї країни;
- іноземні, якщо сто відсотків капіталу підприємства є власністю суб'єктів господарювання іноземних країн;
- підприємства з іноземними інвестиціями, якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менш як 10 %.

За видами економічної діяльності розрізняють промислові, сільськогосподарські, будівельні, транспортні, торговельні, фінансові, страхові та інші підприємства.

Залежно від технологічної (територіальної) цілісності і ступіню підпорядкування:

- головні (материнські);
- дочірні;
- філії.

Особливостями діяльності материнських (головних) підприємств або фірм є те, що вони контролюють інші фірми.

Дочірнє підприємство (компанія) — юридично самостійне організаційне утворення, що здійснює комерційні операції і складає звітний баланс; проте материнська фірма суворо контролює діяльність усіх своїх дочірніх компаній, оскільки володіє контрольним пакетом їхніх акцій. Асоційоване підприємство є самостійним; воно не знаходиться під контролем фірми, яка володіє його акціями. На відміну від дочірніх і асоційованих підприємств, філія не користується юридичною і господарською самостійністю, не має власного статуту та балансу, діє від імені і за дорученням головного підприємства, має однакову з ним назву.

Висновки

Таким чином, найхарактерніші риси сучасного періоду — це поява різноманіття форм власності, децентралізація управління, підвищення ролі основної господарської ланки (підприємств і організацій), що діє на принципах економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності. На підприємстві безпосередньо поєднуються різні фактори виробництва для створення матеріальних благ та надання послуг, реалізуються особисті та колективні інтереси.

До головних напрямів діяльності підприємства в умовах ринкової економіки належать: маркетингова, інноваційна, виробнича, інвестиційна, економічна та соціальна діяльність. Між ними існують тісний взаємозв'язок і взаємозалежність.

Підприємства мають діяти і господарювати в межах законодавства, що регулює усі напрями їхньої діяльності.

Класифікація підприємств дозволяє здійснювати більш глибокий аналіз характеристик підприємства як суб'єкта господарювання, дає можливість опису підприємства за характерними особливостями відповідно до специфіки окремих видів підприємств, за різними аспектами функціонування підприємства на макро- та мікрорівнях управління. Основними ознаками класифікації підприємств є: форма власності, мета діяльності, вид діяльності, спосіб утворення статутного капіталу, національна приналежність належність капіталу предметом діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику підприємства як первинної ланки виробничої сфери та юридичної особи.
2. Охарактеризуйте цілі діяльності підприємства?
3. Які функції виконує підприємство?

4. Назвіть основні напрями діяльності підприємств.
5. Які юридичні акти є визначальними у функціонуванні підприємств?
6. За якими ознаками можна класифікувати підприємства?
7. Як поділяють підприємства згідно із способом утворення та формування статутного фонду підприємства?
8. Якою може бути форма власності підприємства?
9. Які види господарських товариств Вам відомі?

Рекомендована література

1. Блонська В.І., Васильців Т.Г., Гринкевич С.С., Заярна Н.М. та ін. Економіка підприємства: теорія і практикум (За редакцією доц.. Міщенко Н.Г., доц.. Яценко О.І.): Навчальний посібник. -- Львів: „Магнолія 2006”, 2008, С. 7 – 63.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
3. Економіка підприємства: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / В.В. Краснова, І.О. Ахновська, М.В. Бандура та ін.; за заг. ред, В.В. Красної. – Донецьк: ДонНУ, 2012, С. 9 – 54, 71 -- 89.
4. Ковальчук І.В. Економіка підприємства: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – (Вища освіта ХХІ століття), С. 26 – 74, 84 – 120.
5. Про акціонерні товариства: Закон України № 514-VI від 17.09.2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
6. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України № 2344-XII від 14.05.1992 р. <http://zakon.rada.gov.ua/>
7. Про господарські товариства: Закон України №1576-XII від 19.09.1991р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України № 755-IV від 15.05.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
9. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України №1775-III від 01.06.2000р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
10. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України №73 від 07.02.2013р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/>